

УДК 94+37 (477): 1915-1918

НАЦІОНАЛЬНО-ОСВІТНЯ ДІЯЛЬНІСТЬ БЮРО КУЛЬТУРНОЇ ПОМОЧІ ДЛЯ УКРАЇНСЬКОГО НАСЕЛЕННЯ ЗАЙНЯТИХ ЗЕМЕЛЬ ХОЛМЩИНИ ТА ВОЛИНИ У 1915–1918 рр.

Сергій АДАМОВИЧ

*Державний вищий навчальний заклад
“Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника”,
кафедра теорії та історії держави і права,
вул. Шевченка, 44 а, 76000, Івано-Франківськ, Україна
e-mail: sergey.adamovych@pnu.edu.ua
DOI: 10.15330/gal.34.37-50
ORCID ID: 0000-0003-4236-741X*

У статті досліджується українська національно-освітня діяльність на Холмщині та Волині в період Першої світової війни. Автор стверджує, що загальне керівництво національно-освітніми процесами на Волині, координацію діяльності українських інституцій і забезпечення матеріально-технічної бази українського шкільництва здійснювало Бюро культурної допомоги для українського населення зайнятих земель за підтримки Союзу визволення України, Загальної Української Ради та активної участі Українського січового стрілецтва. Автор вважає, що внаслідок успішної національно-освітньої діяльності українських організацій у північно-західних землях України у 1915–1918 рр. було створено передумови для опору асиміляційній політиці Польщі у 20–30-х рр. ХХ ст.

***Ключові слова:** Бюро культурної допомоги для українського населення зайнятих земель, Союз визволення України, Загальна Українська Рада, Українське січове стрілецтво, українська національно-освітня діяльність на Холмщині та Волині.*

Постановка проблеми. Влітку 1915 р. австро-угорські і німецькі війська окупували українські території Холмщини, Гродненської і Волинської губернії. Згідно з угодами від 10 січня 1915 р. в м. Позені і 22 квітня 1915 р. у м. Катовіце Волинь і Холмщина перейшли під юрисдикцію Австро-Угорщини, а Підляшшя – до Німеччини¹. Такий перебіг військових дій на цій території дозволив наддніпрянським політичним емігрантам із Союзу визволення України (далі – СВУ) і діячам Загальної Української Ради (далі – ЗУР) розгорнути на цих теренах національно-освітню діяльність.

Аналіз досліджень і публікацій. Дослідження про національно-освітню діяльність на Волині, Холмщині і Підляшші в роки Першої світової війни започаткував у міжвоєнний період І. Крип'якевич, який у “Літописі Червоної Калини” описав стосунки Бюро культурної допомоги для українського населення зайнятих земель (далі – БКП) і СВУ з Володимир-Волинським комісаріатом УСС та Д. Вітовським². Певний інтерес для нас також становлять спогади І. Романківа про культурно-освітню діяльність УССів на Волині³. Листи Д. Вітовського періоду його перебування в Ковельському комісаріаті УСС були опубліковані і проаналізовані Н. Гірняком⁴.

Один із найвідоміших дослідників історії СВУ І. Патер у ряді праць зупинився на культурно-освітній роботі СВУ на Волині та Холмщині і ролі в цій діяльності І. Крип'якевича⁵.

¹ І. К. Організація зайнятих українських земель. *Вістник Союзу визволення України*. Відень, 1915. 31 жовтня. Ч. 43–44. С. 3.

² Крип'якевич І. Сотник Дмитро Вітовський на Волині. *Літопис Червоної Калини*. 1932. Ч. 2. С. 7–11; Крип'якевич І. УСС у Володимирі 1916–1917 рр. *Літопис Червоної Калини*. 1932. Ч. 5. С. 18–21.

³ Романків І. Культурно-освітня праця УСС на Волині. *Літопис Червоної Калини*. 1935. Ч. 3. С. 3–12.

⁴ Гірняк Н. З листів полковника Д. Вітовського. Матеріали до історії Легіону УСС. *Літопис Червоної Калини*. 1937. Ч. 2, 4, 5. С. 4–8, 15–17, 13–16.

⁵ Патер І. Іван Крип'якевич і наддніпрянська політична еміграція: взаємини і співпраця (1910–1930-ті роки). *Новітня доба*. Львів : НАН України, Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича, 2020. Вип. 8. 256 с.; Патер І. Союз визволення України: проблеми державності і соборності. Львів : Інститут українознавства

У працях Б. Бернадського, Б. Заброварного досліджено окремі аспекти співпраці УССів і Бюро культурної помочі⁶. О. Каліщук здійснила спробу розкрити питання діяльності представників Галичини на теренах Волині в роки Першої світової війни⁷. Дослідники А Левдер і Н Клименко вивчали культурно-просвітницьку діяльність Івана Крип'якевича⁸.

Мета статті. На сучасному етапі наукових досліджень недостатньо дослідженою в історіографії є роль в національно-освітній праці на Волині та Холмщині в 1915–1918 рр. Бюро культурної помочі для українського населення зайнятих земель. Вивченню ролі БКП в освітній роботі на Волині та Холмщині як представника СВУ та ЗУР присвячена наша наукова стаття.

Виклад основного матеріалу. Загальну опіку над окупованими північно-західними українськими землями здійснювали ЗУР і СВУ. Підготовкою педагогічних кадрів для шкіл на цих землях займалися товариства “Учительська громада”, “Українське педагогічне товариство” та “Взаїмна поміч українського учительства”, які утворили спільну “Комісію для українського шкільництва зайнятих областей”. У свою чергу для організації шкільництва, проведення національно-просвітньої роботи і відкрилося Бюро культурної помочі для українського населення зайнятих областей, яке очолив І. Крип'якевич⁹.

Вже 6 серпня 1915 р. СВУ засудив здійснення російською владою примусових евакуацій населення з прифронтових районів углиб Росії¹⁰. За його даними, тільки з Волині виїхало 710 тис. осіб з 1 млн 120 тис. населення¹¹. Станом на 1 січня 1915 р. з 491706 українців Холмщини було виселено більше 300 тис. осіб (понад 70%)¹².

30 серпня 1915 р. у Вістнику СВУ було проголошено нові завдання, які ставив перед собою Союз у зв'язку з окупацією українських земель: “відстоювати приналежність цих земель до України... подати їм політичну руку в організуванні національного життя”¹³. Пізніше, у жовтні 1915 р. ЗУР і СВУ оприлюднили меморандум до австро-угорського уряду, в якому вимагали відокремлення окупованих українських областей від польських, призначення українців на посади до місцевих органів влади, видання українських часописів, відкриття українських шкіл, упорядкування державного життя згідно з потребами місцевого населення, переміщення у ці області українського легіону замість польського¹⁴.

ім. І. Крип'якевича НАН України, 2000. 346 с.; Патер І. Г. Культурно-освітній рух на Волині, Холмщині, Підляшші в часі Першої світової війни. *Теоретичні та організаційні проблеми формування репертуару української книги та періодики*. Доповіді та повідомлення. Міжнародна наукова конференція 25–26 серпня 1995 р. Львів : ЛНБ ім. В. Стефаника НАНУ, 1996. С. 217–235.

⁶ Бернадський Б. В. Волинь у роки Першої світової війни : автореф. дис. ... канд. істор. наук : 07.00.01. Львів, 1999. 19 с.; Заброварний Б., Бернадський Б. Роль Українських Січових Стрільців у культурно-освітньому відродженні на Волині в роки Першої світової війни. *Минуле і сучасне Волині. Олександр Цинкаловський і край* : зб. наук. праць ВДУ. Луцьк : Волин. держ. ун-т ім. Лесі Українки, 1998. С. 212–213.

⁷ Каліщук О. М. Представники галицької інтелігенції на Волині в роки Першої світової війни. *Науковий вісник Волинського державного університету імені Лесі Українки. Історичні науки*. 2000. № 3. С. 74–79.

⁸ Левдер А. І. І. П. Крип'якевич – організатор української освіти в роки Першої світової війни. *Національна та історична пам'ять*. 2013. Вип. 6. С. 239–250. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Ntip_2013_6_25; Клименко Н. П. Культурно-просвітницька діяльність Івана Крип'якевича (1886–1967 рр.) : автореф. дис. ... канд. іст. наук : 07.00.01 / Київський славістичний університет. Київ, 2009. 20 с.

⁹ О культурній помочі для українського населення зайнятих областей (Холмщини. Волині). *Вістник Союзу визволення України*. Відень, 1916. 2 квітня. Ч. 87–88. С. 230.

¹⁰ Протест “Союзу визволення України” проти варварських заряджень російського правительства, які причиняють знищення українських земель в обсязі воєнної області. *Вістник Союзу визволення України*. Відень, 1915. 31 жовтня. Ч. 23–24. С. 7.

¹¹ Число виселенців з Волині. *Вістник Союзу визволення України*. Відень, 1916. 6 лютого. Ч. 71–72. С. 92.

¹² Горний М. Трагедія Холмщини та Підляшшя у Першій світовій війні. *Перша світова війна та історичні долі народів Центральної та Східної Європи* : матеріали міжнар. наук. конф., присвяченої 80-річчю Буковинського народного віча (Чернівці, 22–24 вересня 1998 р.). Чернівці : Рута, 2000. С. 171.

¹³ Адамович С. Наддніпрянська політична еміграція в суспільно-політичному житті західноукраїнських земель (1914–1918 рр.). Івано-Франківськ : Місто НВ, 2003. С. 103.

¹⁴ Левицький К. Історія визвольних змагань галицьких українців з часу світової війни 1914–1918 рр. з ілюстраціями на підставі споминів і документів. Львів, 1928–1929. Ч. 1–2. С. 245–246.

Відзначимо, що спочатку діячі СВУ планували очолення І. Крип'якевичем відділення організації у Львові. Проте учений у листі від 18 серпня 1915 р. відмовився від організаційної роботи у Львові, “бо людей нема в проводу, я до сього не мав би часу”. Натомість він визнав, що діяльність СВУ “незвичайно гарна, і я мав би за честь, якби Ви мене прийняли за співробітника”¹⁵. У той же час В. Дорошенко в листі до І. Крип'якевича від 23 липня 1915 р. підкреслив, що організації “бракувало власне історика фахового”¹⁶.

10 серпня 1915 р. історик повідомив, що не тільки згідний вступити до СВУ, а й “вже знайшов собі терен роботи, що вам стане в пригоді. Студію Холмщину...”¹⁷. Представником СВУ в Холмщині він пропонував призначити студента-філолога Є. Перфецького, але “якби не було зручнійшого кандидата”, то погодився б сам на цю посаду¹⁸.

І. Патер вважає, що І. Крип'якевич уже в серпні 1915 р. розпочав свою співпрацю з СВУ в межах новоутвореного БКП¹⁹. 10 серпня 1915 р. історик підготував для СВУ меморандум “Про стан культурно-освітньої роботи серед українського населення Холмщини та Волині, окупованих німецьким військом та пропозицій щодо організації шкільного навчання в цих областях”. У цьому документі вчений проаналізував культурно-історичні особливості, суспільно-політичне та економічне становище Холмської губернії, спробував накреслити перспективи розвитку українського руху на цій території. На його думку, головною небезпекою для українців Холмщини була загроза колонізації, оскільки “русифікація не запустила в Холмщині глибокого коріння”, а римо-католиків у краї було більше, як православних²⁰.

І. Крип'якевич рекомендував домагатися від уряду “одноцільності і українськості Холмщини” та ігнорувати претензії поляків²¹. Щоб піднести значення українців в краї, історик пропонував реститувати уніатську церкву, українізувати російські школи, відновити діяльність національних громадських організацій, розпочати видання українського пресового органу. При цьому уніатська пропаганда повинна була проводитися тактовно, до православних влада мала ставитися толерантно “раз з загальнолюдських мотивів, друге – з огляду на православних інших частин російської України”²².

У справі шкільництва на Холмщині науковець пропонував на коротких двох-трьох місячних курсах підготувати українське вчительство, заснувати в більших містах і свідомих селах взірцеві народні школи, відкрити гімназії в Холмі, Грубешові і Замості, віддати церковні школи під контроль греко-католицької церкви та приготувати для холмських шкіл підручники і бібліотеки для молоді²³.

За сприяння СВУ восени 1915 р. дослідження І. Крип'якевича у дещо зміненому вигляді було видано окремою брошурою “Холмщина”²⁴, де були відображені особливості історичного і суспільно-економічного розвитку Холмської губернії, містилася значна кількість статистичного матеріалу²⁵.

¹⁵ Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (ЦДАВО України). Ф. 4405: Союз визволення України, м. Відень. Оп. 1. Спр. 65: Листування з професором І. Крип'якевичем. Арк 1.

¹⁶ Там само. Арк 3.

¹⁷ Там само. Арк 4 зв.

¹⁸ Там само. Арк 7 зв.

¹⁹ Патер І. Союз визволення України: проблеми державності і соборності... С. 189.

²⁰ Центральний державний історичний архів України у Львові (ЦДАІЛ України). Ф. 395: Бюро культурної допомоги для українського населення окупованих земель, м. Львів. Оп. 1. Спр. 4: Меморандум про стан культурно-освітньої роботи серед українського населення Холмщини та Волині, окупованих німецькими військами та пропозиції щодо організації шкільного навчання у цих областях, складені головою бюро І. Крип'якевичем. Арк 9.

²¹ Там само. Арк. 12.

²² Там само. Арк. 13, 15.

²³ Там само. Арк. 16.

²⁴ Там само. Оп. 1. Спр. 28: Брошура уніатського священника Левицького “Письмо до холмських уніатів” та брошура “Холмщина” видана СВУ у 1915 р. Арк. 73–88.

²⁵ Холмщина. Львів : Видання СВУ, 1915. 32 с.

15 вересня 1915 р. історик у листі до В. Дорошенка звітував про налагодження стосунків з керівництвом австрійської армії, розташованої на Волині. Військове керівництво, стверджував він, планувало на цих землях “опертися виключно на українців” і, до того ж, замовило йому розробити “план устроєння земель”²⁶. Учений підготував доповідну записку “Церковні відносини в окупованих українських землях”, датовану 24 вересня 1915 р., де рекомендував у Холмській губернії сприяти розвитку греко-католицької церкви, а на Волині здійснити українізацію православ’я²⁷. Крім того, у серпні–грудні 1915 р. Крип’якевич підготував і передав СВУ низку матеріалів, що стосувалися політики і національних настроїв на Волині, потреби українського шкільництва в окупованих землях України, інструкції січовим стрільцям щодо проведення культурно-освітньої праці на Волині²⁸.

Польський чинник перешкоджав українській національній роботі, але через вороже ставлення місцевих українців до окупаційної влади та активні спроби українства апелювати за допомогою до світової спільноти, австро-угорський уряд наприкінці 1915 р. пішов на поступки українцям. Ще 7 березня 1915 р. австрійський уряд оголосив “релігійну толеранцію”, а згідно з урядовим розпорядженням від 14 вересня 1915 р. було надано рівні права і статус офіційних польській та українській мовам на окупованих територіях залежно від етнічної складу населення²⁹.

Пізніше, 17 жовтня 1915 р. за розпорядженням головнокомандуючого австрійської армії архикнязя Фрідріха українська мова стала мовою викладання в районах Волині і Холмщини, які знаходилися на схід від лінії Любартів, Люблін і Янів. За умов, якщо в школі, де була неукраїнська школа викладання, знаходилося 40 україномовних дітей, то для них мало вестися навчання рідною мовою. У свою чергу для підготовки вчителів у волинські і холмські школи БКП за підтримки СВУ планувала провести короткотермінові (2–3 місяці) курси, розроблявся проект перекинення однієї східногалицької гімназії на окуповані землі, значна увага приділялася холмським церковним школам, відновленню українських просвітніх і кооперативних товариств³⁰.

Робота БКП планувалася спочатку складі трьох осіб І. Крип’якевича, О. Назарука, В. Дорошенка³¹, офіс організації був об’ясований у м. Львові на вул. Бляхарській, 11³². Але, як писав Д. Вітовський в листі до Н. Гірняка 3 червня 1916 р.: І. Крип’якевич “сам один вів бюро і не мав людей до праці”³³.

Відзначимо, що докладалися зусилля для поширення в північно-західних землях “Вістника СВУ”, до армійського керівництва 7 жовтня 1915 р. було вислано прохання на дозвіл видання газет в Ковелі, Холмі, Берестю. Редакторами місцевих видань передбачалося призначити І. Крип’якевича і С. Томашівського³⁴.

Діяч СВУ А. Жук у листі до І. Крип’якевича від 23 жовтня 1915 р. ставив перед останнім завдання, щоб “окуповані краї були українські, щоб їх не прилучувано до Польщі” і вважав, що не потрібно “ангажуватися сильно в релігійну квестію”³⁵.

Натомість радник МЗС Австро-Угорщини граф Й. Форгач у відповідь на запит СВУ писав, що в силу “місцевих політичних обережностей видання українців ніяк не відповідає політичним інтересам, а проти Росії складатиме службовий листок”³⁶. На початку січня 1916 р.

²⁶ ЦДАВО України. Ф. 4405. Оп. 1. Спр. 65. Арк. 14.

²⁷ ЦДАЛ України. Ф. 395. Оп. 1. Спр. 4. Арк. 33–36.

²⁸ Патер І. Іван Крип’якевич і наддніпрянська політична еміграція... С. 165.

²⁹ І. К. Визволенна Україна. *Ілюстрований народний календар товариства Просвіта з термінарном на переступний рік 1916*. 1915. С. 94.

³⁰ Біжучі потреби. *Вістник Союзу визволення України*. Відень, 1915. 7 листопада. Ч. 45–46. С. 1–2.

³¹ ЦДАВО України. Ф. 4405. Оп. 1. Спр. 65. Арк. 22.

³² Левицький К. *Історія визвольних змагань*... С. 194.

³³ Гірняк Н. 3 листів полковника Д. Вітовського. Матеріали до історії Легіону УСС. *Літопис Червоної Калини*. 1937. Ч. 5. С. 14.

³⁴ ЦДАВО України. Ф. 4405. Оп. 1. Спр. 65. Арк. 26.

³⁵ Там само. Арк. 25.

³⁶ Патер І. Г. *Культурно-освітній рух на Волині, Холмщині, Підляшші*... С. 225.

окупаційна влада Холмщини відмовила у виданні української газети³⁷. Як зауважував німецький дослідник В.Біль “міністерство поводитися стримано щодо українського питання, маючи на меті пропольське вирішення проблеми”³⁸.

Значною мірою національно-освітній пропаганді БКП перешкоджав низький рівень національної свідомості населення. “Він усе Вам скаже, що Вам іно сподобається: він вам і Русиним назветься, і Малорусиним, і Рутеном... і Українцем; він і свою мову заміняє на чужу, він навіть від свого Бога відречеться”, – писав представник інтелігенції Луцька про тогочасного волинянина³⁹.

Опір українізації регіону чинили польські структури, а також представники адміністрації – поляки за національністю. Так, у Володимир-Волинському наприкінці 1915 р. було припинено видання урядових розпоряджень українською мовою, заборонено вивіски і надписи по-українськи та передплату українських газет і видань з Галичини⁴⁰. Комендант Володимир-Волинського Г. Мартинець у листі до І. Крип’якевича від 11 січня 1916 р. скаржився, що заступник коменданта С. Брюкнер переглядав посилки від СВУ “...і мене як австрійського офіцера ревізував”⁴¹.

У магістрат Луцька не було обрано жодного українця, а через негативне ставлення до українства коменданта міста С. Урбанського урядові розпорядження видавалися тільки польською і німецькою мовами, місцевому українському вчителю П. Голубовичу тривалий час відмовляли у відкритті школи⁴². У той же час в окупаційній адміністрації Холмщини владу захопили поляки, а генерал-губернатор барон Є. Діллер вважав, що в губернії “нема українців”⁴³.

На початку 1916 р. шкільництво значною мірою перебувало у польських руках. За офіційною польською статистикою, загальна кількість польських національних шкіл, незважаючи на труднощі військового часу, зросла з 5 855 шкіл (406 000 учнів) у 1914 р. до 8 883 школи (721 590) у 1917 р.⁴⁴.

Національно-освітня діяльність на Волині розгорнулася активніше у зв’язку із введенням в окупаційні адміністрації окремих українців. І. Крип’якевич у листі до А. Жука від 4 січня 1916 р. писав: “Стараюся, щоби українські офіцери, що є на Волині (з Холмщиною, на жаль, не маю ще зв’язків) згуртувались до спільної праці, – є їх там кілька”⁴⁵. Так, 18 листопада 1915 р. головою міста Володимир-Волинського було призначено офіцера-українця Г. Мартинця⁴⁶.

Однак, співпраця БКП з представниками українського національного руху в північно-західних українських землях не завжди одразу налагоджувалася. Так, Г. Мартинець у листі до І. Крип’якевича від 28 квітня 1916 р. скаржився на брак уваги з боку БКП і СВУ, висловлював бажання розпочати безпосередню співпрацю із ЗУР⁴⁷.

³⁷ Польські етапні власті Холмщини спротивилися видаванню української часописи в Холмі. *Вістник Союзу визволення України*. Відень. 1916. 30 січня. Ч. 69–70. С. 77.

³⁸ Bihl Wolfdieter. Österreich-Ungarn und der “Bund zur Befreiung der Ukraina” *Österreich und Europa: Festgabe für Hugo Hantsch zum 70. Geburtstag* / Edited by the Institut für österreichische Geschichtsforschung and the Wiener Katholischen Akademie. Graz : Verlag Styria, 1965. S. 516.

³⁹ Лист до СВУ. *Вістник Союзу визволення України*. Відень. 1916. 2 квітня. Ч. 87–88. С. 226.

⁴⁰ Адамович С. Наддніпрянська політична еміграція... С. 105.

⁴¹ ЦДАЛ України. Ф. 395. Оп. 1. Спр. 6: Листи підпоручника січових стрільців Г. Мартинця голові бюро І. Крип’якевичу та начальнику збірної станиці січових стрільців М. Волошину про організацію шкільної справи у Володимир-Волинському повіті. Арк. 3–4.

⁴² ЦДАВО України. Ф. 3807: Жук Андрій (01.07.1880–03.09.1968) – громадський і політичний діяч, публіцист, діяч українського кооперативного руху, дипломат, член ЦК Української соціал-демократичної робітничої партії, член “Проводу Союзу визволення України”, радник міністерств. Оп. 2. Спр. 3: Протоколи засідань ЗУР у Відні з 1 по 25 засідання. 5 травня 1914 – 6 листопада 1916 рр. Арк. 185.

⁴³ Там само. Арк. 255.

⁴⁴ *Oswiata i szkolnictwo w Rzeczypospolitej Polskiej*. Warszawa, 1929. S. 22.

⁴⁵ ЦДАВО України. Ф. 4405 Оп. 1. Спр. 65. Арк. 43.

⁴⁶ Патер І. Союз визволення України: проблеми державності і соборності... С. 191.

⁴⁷ ЦДАЛ України. Ф. 395. Оп. 1. Спр. 6. Арк. 28.

Проте, незважаючи на перешкоди, український національний рух на окупованих землях дедалі розширювався. Так, луцький часопис “Lucker Nachrichten – Luckie Nowosci – Луцькі Новости” наприкінці 1915 р. перетворився на тримовний і став виходити також українською мовою, у Володимирі-Волинському почали видаватися урядові розпорядження українською мовою. Однак холмський військовий комендант так і не дав дозволу на видання української газети в місті⁴⁸.

Задля національного освідомлення Волині і Холмщини використовувалася також пропаганда в таборах російських військовополонених. І. Крип'якевич у листі до В. Дорошенка ще 15 вересня 1915 р. порадив СВУ об'єднати полонених подолян і волинян, а в майбутньому з їх числа підготувати вчителів для окупованих Австрією територій⁴⁹.

Українська освітня діяльність на Волині поживилася після отримання у січні 1916 р. Українським січовим стрілецтвом (УСС) дозволу на набір добровольців у січові загони, для чого були створені три комісаріати УСС: Володимир-Волинський (четар М. Саєвич), Ковельський (сотник Д. Вітовський), Луцький (четар М. Гаврилко), які розпочали роботу 7 лютого 1916 р.⁵⁰.

З початку своєї діяльності на Волині УССи відчували опір окупаційної адміністрації і незрозуміння з боку місцевого населення. У штаті Д. Вітовського до травня 1916 р. не було жодного стрільця⁵¹, до того ж, військове командування вважало, що на “Волині є тільки поляки, жиди і die Russen”⁵².

Оскільки рекрутування новобранців не давало результатів, тому Д. Вітовський зосереджується на культурно-освітній діяльності⁵³. Стрелець із Володимир-Волинського комісаріату М. Романюк у листі до СВУ від 29 квітня 1916 р. писав: “Щоби могли що тут зробити, то треба перетворити Комісаріат вербунковий на Комісаріат просвітній...”⁵⁴. Уже 3 червня 1916 р. у листі до Н. Гіряка Д. Вітовський повідомив, що отримав дозвіл на відкриття одинадцяти шкіл⁵⁵.

У Володимир-Волинському працювали четар М. Саєвич і стрільці І. Романків та Кузьмич, які опиралися на підтримку Г. Мартинця і місцевого інтелігента Є. Черановського⁵⁶. Згодом для роботи в комісаріаті прибули відомі представники української інтелігенції, як Л. Мишуга, О. Назарук, М. Угрин⁵⁷.

20 травня 1916 р. у Володимир-Волинському відбулося відкриття першої української чотирикласної народної школи⁵⁸. При школі підпільно було відкрито два класи гімназії⁵⁹. Заходами БКП у Володимир-Волинському також почала діяти українська бібліотека⁶⁰.

Керівник Луцького комісаріату наддніпрянський емігрант М. Гаврилко розпочав свою роботу в умовах значного відставання українського шкільництва від польського. 17 травня 1916 р. йому разом з П. Голубовичем вдалося відкрити в Луцьку народну школу з українською

⁴⁸ Адамович С. Наддніпрянська політична еміграція... С. 106.

⁴⁹ ЦДАВО України. Ф. 4405. Оп. 1. Спр. 65. Арк. 15.

⁵⁰ Патер І. Г. Культурно-освітній рух на Волині, Холмщині, Підляшші... С. 218.

⁵¹ Крип'якевич І. Сотник Дмитро Вітовський на Волині. *Літопис Червоної Калини*. 1932. Ч. 2. С. 7.

⁵² Гіряк Н. З листів полковника Д. Вітовського. Матеріали до історії Легіону УСС. *Літопис Червоної Калини*. 1937. Ч. 2. С. 7.

⁵³ Великочий В., Гаврилів Б. Дмитро Вітовський (1887–1919 рр.). Документальний нарис. Коломия : Вік, 1997. С. 18.

⁵⁴ ЦДАВО України. Ф. 4405. Оп. 1. Спр. 22: Листування з офіцерами Українських січових стрільців Гаврилко, Гіряком, Горянським, Палащуком та іншими про організацію на Волині шкіл, збір та посилку для них підручників. 22 грудня 1914 р. – 27 січня 1918 р. Арк. 35.

⁵⁵ Гіряк Н. З листів полковника Д. Вітовського. Матеріали до історії Легіону УСС. *Літопис Червоної Калини*. 1937. Ч. 4. С. 15.

⁵⁶ Крип'якевич І. УСС у Володимирі 1916–1917 рр. *Літопис Червоної Калини*. 1932. Ч. 5. С. 18.

⁵⁷ Заброварний Б., Бернадський Б. Роль Українських Січових Стрільців у культурно-освітньому відродженні... С. 212.

⁵⁸ Адамович С. Наддніпрянська політична еміграція... С. 107.

⁵⁹ Каліщук О. М. Представники галицької інтелігенції на Волині... С. 76.

⁶⁰ ЦДАВО України. Ф. 3807. Оп. 2. Спр. 3. Арк. 256.

мовою викладання. Крім того, саме в с. Острів Луцького повіту 22 березня 1916 р. було відкрито перший на окупованих землях навчально-виховний заклад (захоронку), в якій вчителював військовий Сорока⁶¹.

В. Старосольський у звіті про перебування на Волині упродовж березня 1916 р. відзначив, що “наші комісари з’єднали собі довір’я та прихильність населення”⁶². Натомість БКП спільно з СВУ зосередив свою діяльність на переговорах з австрійськими урядовцями та на вирішенні питань матеріально-технічного забезпечення для проведення національно-освітньої роботи.

Загострення в стосунках з владою виникло взимку 1916 р. у зв’язку з рішенням військового керівництва відкрити українські школи тільки в Луцьку, Володимирі і Ковелі, перебрати на себе освітню діяльність, а вплив українців обмежити кількома посадами шкільних інспекторів⁶³. Усе ж наприкінці березня 1916 р. ЗУР отримала право на організацію шкіл і ведення церковних справ на окупованих землях. Витрати на цю діяльність взяла на себе військова влада⁶⁴, а практичні заходи здійснював БКП⁶⁵.

Однією з важливих проблем для БКП була нестача матеріальних засобів, чи, як висловився І. Крип’якевич, питання “звідки взяти фонди”⁶⁶. Волинські школи також потребували у великій кількості книг і шкільного приладдя.

І. Крип’якевич особисто звертався через періодичну пресу до населення з проханням надсилати грошові пожертви, підручники, навчальне приладдя⁶⁷. Станом на початок липня 1916 р. Бюро витратило на українське шкільництво більш, ніж 10 тис. корон. Їх було компенсовано жертвами Запасного куреня УСС, полонених-українців, галичан і буковинців та фондами СВУ⁶⁸. Так, у період з лютого по червень 1916 р. видатки БКП на володимирські школи склали 4532 корони, ними було вислано 1 692 підручники і 629 книжок для бібліотек⁶⁹. Задля підтримки освітньої діяльності Д. Вітовського БКП у червні 1916 р. передало у Ковель 1 450 підручників, 286 книжок для бібліотек і 500 корон готівкою⁷⁰. У Луцьк І. Крип’якевич тільки букварів передав на суму 1500 корон⁷¹.

БКП з дозволу IV австрійської армії від 10 березня 1916 р. спрямувало у приватні школи Волині учителів з Галичини: С. Сидоричівну, Т. Ліщинську, А. Гайдучківну, А. Бігунівну та ін.⁷². Проте проблему кадрів не було цілком вирішено, а тому в червні 1916 р. у Володимир-Волинському було організовано короткотермінові підготовчі курси для місцевих учителів⁷³.

Під час засідань ЗУР 21 квітня і 19 травня 1916 р. на основі виступів Я. Веселовського та А. Жука обговорювався стан розвитку українського шкільництва в окупованих Австрією північно-західних районах України, у результаті чого було прийнято ряд резолюцій. Ці документи визначали сферу повноважень і накресливали програму дій БКП.

Шкільництво окупованих українських земель згідно резолюцій повинно було “мати український національний характер”. Польська мова вилучалася з переліку навчальних дисциплін, натомість німецька залишалася обов’язковим предметом. Допускалася можливість створення шкіл для національних меншин (євреїв, поляків, німців), але з обов’язковим вивченням

⁶¹ Українські школи на Волині. *Вістник Союзу визволення України*. Відень. 1916. 9 липня. Ч. 106. С. 441.

⁶² ЦДАВО України. Ф. 4405. Оп. 1. Спр. 22. Арк. 250.

⁶³ ЦДАВО України. Ф. 4405. Оп. 1. Спр. 65. Арк. 60.

⁶⁴ ЦДАВО України. Ф. 3807. Оп. 2. Спр. 3. Арк. 226.

⁶⁵ ЦДАВО України. Ф. 4405. Оп. 1. Спр. 65. Арк. 62.

⁶⁶ Там само. Арк. 54.

⁶⁷ Левдер А. І. І. П. Крип’якевич – організатор української освіти... С. 247.

⁶⁸ Адамович С. Наддніпрянська політична еміграція... С. 108.

⁶⁹ Крип’якевич І. УСС у Володимирі 1916–1917 рр. *Літопис Червоної Калини*. 1932. Ч. 5. С. 20.

⁷⁰ Крип’якевич І. Сотник Дмитро Вітовський на Волині. *Літопис Червоної Калини*. 1932. Ч. 2. С. 10.

⁷¹ ЦДАВО України. Ф. 4405. Оп. 1. Спр. 65. Арк. 66.

⁷² Патер І. Г. Культурно-освітній рух на Волині, Холмщині, Підляшші... С. 221.

⁷³ Крип’якевич І. УСС у Володимирі 1916–1917 рр. *Літопис Червоної Калини*. 1932. Ч. 5. С. 20.

української і німецької мов. Виключалася як предмет навчання в школах російська мова⁷⁴. ЗУР вітала кооперацію в шкільній справі українців і євреїв, щоб “євреї полюбили минувшину України і разом з українцями працювали для будучини спільної...вітчини”⁷⁵.

Вирішення питань відкриття і утримання шкіл до часу організування “коштом державним” мало відбуватися “дорогою приватної ініціативи” і для реалізації цього на місцях мали створюватися “з національним українським характером” місцеві та окружні шкільні комітети⁷⁶.

Опіку над усім українським шкільництвом в північно-західних українських землях брали на себе ЗУР і СВУ, а виконувалася ця опіка через БКП у складі доктора І. Крип’якевича (скарбник), доктора В. Бачинського – члена ЗУР і А. Жука – члена президії СВУ. Бюро отримувало право на “ініціативу і поміч” у національно-просвітній роботі, повноваження контролю над шкільною і позашкільною освітою. Крім того, БКП виконувало посередницькі функції у стосунках між українськими організаціями Австро-Угорщини і землями Волині та Холмщини, а також концентрувало матеріальні засоби для “культурних потреб”. Згідно з рішеннями ЗУР БКП підпорядковувалася і звітувалася перед ЗУР та СВУ⁷⁷.

Перед Бюро було поставлено також завдання взяти участь у заснуванні “дитячих заходів” і домогтися, щоб у них мовою навчання була українська, а вчителями – січові стрільці-відставники⁷⁸.

ЗУР та СВУ зобов’язувалися, щоб “підперти надходження Бюро”, взяти участь у створенні спеціального фонду, організувати допомогу з боку австрійської влади та галичан і буковинців для окупованих земель⁷⁹.

Підручники для українських шкіл на окупованих землях мала підготувати і видати Загальна Українська Культурна Рада, а створення плану організації шкільництва і підготовки вчителів покладалося на “Комісію для українського шкільництва зайнятих областей” і БКП⁸⁰. Крім того СВУ і ЗУР обіцяли подбати, щоб шкільними інспекторами в Холмщині і Волині були призначені українці, а до військового командування на окупованих землях призначили на посаду референта у “справах шкільних і культурних” українця. Ці організації також докладали зусиль, щоб спрямувати у православні церкви на Волині священників з Буковини для “заспокоєння релігійних потреб тамошньої української людності”⁸¹. Уже 22 травня 1916 р. А. Жук у листі до І. Крип’якевича повідомив, що “священники є вже від довшого часу на місці”⁸².

Станом на 8 липня 1916 р. БКП спільно з УСС відкрило 11 приватних і 15 військових шкіл, ще 32 школи були готові до функціонування. У них навчалося 1685 дітей і працювало 33 вчителі (з них 19 – вихідців з Галичини)⁸³. Зважаючи на умови прифронтової зони, опір поляків і низький рівень національної самосвідомості місцевого українського населення, наведені дані, без сумніву, свідчили про успіхи БКП і УССів. У зв’язку з цим закономірно, що звіт А. Жука на засіданні ЗУР 4 і 8 липня 1916 р. про роботу БКП у справі українського шкільництва було сприйнято прихильно, і запропоновано БКП, щоб “надалі вело свою суспільну і хосенну діяльність у сій області”⁸⁴.

Після приєднання 5 червня 1916 р. Холмського, Грубешівського і Томашівського округів до Люблінського військового генерал-губернаторства діяльність українських організацій на

⁷⁴ ЦДІАЛ України. Ф. 395. Оп. 1. Спр. 1: Резолюції Загальної Української Ради і Союзу визволення України про організацію шкільного навчання. Арк. 2–3.

⁷⁵ Там само. Арк. 7–8.

⁷⁶ Там само. Арк. 3.

⁷⁷ Там само. Арк. 3–4.

⁷⁸ Там само. Арк. 4–5.

⁷⁹ XXI засідання Загальної Української Ради. *Вістник Союзу визволення України*. Відень, 1916. 28 травня. Ч. 100. С. 358.

⁸⁰ ЦДАВО України. Ф. 3807. Оп. 2. Спр. 3. Арк. 257, 259.

⁸¹ ЦДІАЛ України. Ф. 395. Оп. 1. Спр. 1. Арк. 6.

⁸² ЦДАВО України. Ф. 4405. Оп. 1. Спр. 65. Арк. 62.

⁸³ Українські школи на Волині. *Вістник Союзу визволення України*. Відень, 1916. 9 липня. Ч. 106. С. 444.

⁸⁴ ЦДІАЛ України. Ф. 440: Загальна Українська Рада, м. Відень. Оп. 1. Спр. 2: Протоколи і резолюції 8, 16, 22 засідань Загальної Української Ради. Арк. 35.

землях Холмщини розгорталася у складних умовах. Уже 7 червня 1916 р. австрійське військово командування оголосило наказ про запрошення представників польських громадських організацій до участі у місцевих органах влади. Було відновлено діяльність “Польської шкільної ма-тиці”; без участі православних формувалася “Шкільна рада для зайнятої області”⁸⁵. До того ж, рівень національної свідомості українців Холмщини, незважаючи на те, що вони становили 52% населення, був низьким, вони належали до двох конфесій, незначний відсоток становила інтелігенція⁸⁶. Саме тому люблінський генерал-губернатор не дозволив відкривати українські школи, а січові стрільці у зв’язку з їх українізаційною діяльністю були відкликані з Холмщини⁸⁷.

М. Меленевський на початку 1917 р. в статті “Змагання до миру й української справи” з сумом констатував, що “...Холмщина досі лишається тою українською землею, куди українцям вступ заборонений”⁸⁸. Навіть після підписання Берестейського миру в краї не було відкрито жодної української школи чи газети⁸⁹.

У зв’язку з російським наступом в середині 1916 р. і відступом австрійських військ загострилася ситуація також на Волині. І. Крип’якевич у листі до А. Жука від 16 липня 1916 р., оцінюючи наслідки російського наступу, писав: “...все було на добрій дорозі. Тепер – пустиня”⁹⁰. Він планував ліквідувати Бюро і стати співробітником Фрайштадтського табору для полонених⁹¹. Крім того, Д. Вітовський відмовився від своєї посади в Ковельському комісаріаті і пішов перекладачем у фронтову частину⁹².

Проте, незважаючи на військово-політичні зміни на Волині, члени СВУ на засіданні Української Боевої Управи 10 липня 1916 р. поставили питання не тільки про відновлення комісаріатів у Ковелі і Володимир-Волинському, але і про створення нових в українських повітах Холмщини⁹³. Для підсилення роботи БКП, а також з метою налагодження тісніших стосунків з галичанами до Львова переїхав В. Дорошенко⁹⁴. Варто відзначити, що дослідники творчості В. Дорошенка вважають, що з кінця 1916 р. БКП очолював саме наддніпрянець⁹⁵, натомість Н. Клименко стверджує, що І. Крип’якевич був очільником Бюро до 18 березня 1917 р.⁹⁶

Ковельський комісаріат передали в управління М. Гаврилку, а згодом сюди повернувся Д. Вітовський, який отримав посаду референта у справах волинських виселенців⁹⁷.

У зв’язку із військовими діями на Волині з’явилася велика кількість волинських виселенців, які терпіли потребували допомоги. СВУ і БКП розпочали збір добровільних пожертв для волинських емігрантів⁹⁸.

Національно-освітня діяльність УССів і БКП й надалі відчувала опір окупаційних адміністрацій. Так, М. Гаврилко, звітуючи у жовтні 1916 р. про діяльність комісаріату, відзначив,

⁸⁵ Документи до сучасної історії Холмщини. *Вістник Союзу визволення України*. Відень, 1916. 2 липня. Ч. 106. С. 434–435.

⁸⁶ *ЦДІАЛ України*. Ф. 395. Оп. 1. Спр. 4. Арк. 3, 13.

⁸⁷ Патер І. Союз визволення України: проблеми державності і соборності... С. 211.

⁸⁸ Меленевський М. Змагання до миру й українська справа. *Вістник Союзу визволення України*. Відень, 1917. 7 січня. Ч. 132. С. 18.

⁸⁹ В-ко Л. З окупованих Австрією українських земель. *Вістник політики, літератури і життя*. Відень, 1918. 24 марта. Ч. 12. С. 178.

⁹⁰ *ЦДАВО України*. Ф. 4405. Оп. 1. Спр. 65. Арк. 66 зв.

⁹¹ Там само. Арк. 67, 69.

⁹² *ЦДАВО України*. Ф. 4405. Оп. 1. Спр. 22. Арк. 49 зв.

⁹³ *ЦДАВО України*. Ф. 3807. Оп. 2. Спр. 10: Листи Боевої Управи, Пресової квартири, частин УССів до Президії СВУ. Арк. 144.

⁹⁴ *ЦДАВО України*. Ф. 4405. Оп. 1. Спр. 22. Арк. 163.

⁹⁵ Ревера Б. Діяльність Володимира Дорошенка у Союзі визволення України. *Записки Львівської національної наукової бібліотеки України імені В. Стефаника*. 2014. Вип. 6. С. 216–227. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/lnnbyivs_2014_6_17.

⁹⁶ Клименко Н. П. Культурно-просвітницька діяльність Івана Крип’якевича... С. 14.

⁹⁷ Заклинський М. Дмитро Вітовський. Нью-Йорк : Червона Калина, 1967. С. 45.

⁹⁸ Адамович С. Наддніпрянська політична еміграція... С. 110.

що в Ковельському окрузі українська мова не отримала офіційного статусу, тут не було відкрито жодної української школи⁹⁹. Суспільно-політична ситуація в краї особливо загострилася після проголошення австрійським і німецьким імператором планів відновлення Польщі¹⁰⁰.

Незважаючи на російський наступ і опір польських шовіністів, у другій половині 1916 р. у Володимир-Волинському і Ковельському повітах існувало 20 українських шкіл¹⁰¹. У жовтні 1916 р. розпочалося навчання у першій українській школі в Ковелі, а до лютого 1917 р. в комісаріаті Д. Вітовського було відкрито 17 стрілецьких шкіл¹⁰².

На утримання волинських шкіл БКП витратило з лютого по грудень 1916 р. 32 тис. 356 корон (СВУ надав 6116 корон власних коштів і 4 290 корон пожертв полонених-українців, комісаріат УССів у Володимир-Волинському – 5 758 корон і Окружна шкільна рада – 1 041 корону). Ще 15 тис. 149 корон БКП вдалося отримати з державних асигнувань і зібрати з українського населення Галичини і Буковини¹⁰³.

Наприкінці лютого 1917 р. кількість українських шкіл на Волині збільшилася до 38 (2 164 учнів і 45 учителів)¹⁰⁴. Проте у квітні 1917 р. військова влада відкликала УССів з Волині. СВУ та БКП зверталися до командування австрійської армії з вимогою відновити комісаріати УССів на окупованих українських землях, але їх спроби не досягли успіху¹⁰⁵. Діач з Луцька М. Лучкевич у листі до БКП так розцінив закриття комісаріатів УССів: “Скасовані комісаріати УССів на Волині і начате їми культурне діло на полі просвіти українського народу занепадає”¹⁰⁶.

БКП мало можливість взяти на баланс тільки 2–3 школи¹⁰⁷. З огляду на це наприкінці 1916–1917 н. р. функціонувало лише 20 шкіл (9 з них утримувалися Бюро, 7 – стрільцями, 3 – урядовими комісаріатами і 1 – військовими).

Однак, незважаючи на протидію польських чинників, на початку 1917–1918 н. р. кількість українських шкіл збільшилася до 40 (16 з них утримувалося БКП, 18 – австрійською армією, 4 – стрільцями, 2 – урядовими комісаріатами)¹⁰⁸. СВУ і БКП з лютого по жовтень 1917 р. тільки шляхом добровільних пожертвувань зібрали на потреби шкільництва Волині 2 533 корони.

Як бачимо, БКП здійснювало загальне керівництво національно-освітніми процесами на Волині та Холмщині, координувало діяльність українських інституцій і забезпечувало матеріально-технічну базу українського шкільництва на окупованих територіях. Зрозуміло, що після припинення діяльності СВУ і БКП українське шкільництво на Волині зазнало значних втрат. У щоденнику народної школи м. Володимир-Волинського знаходимо такий запис, датований початком вересня 1918 р.: “Тепер найшлися наші школи під зглядом матеріальним в дуже труднім положенню: Союз визволення України розв’язався, а разом з тим припинило свою діяльність і Бюро культурної помочі”¹⁰⁹.

Висновки. Отже, національно-освітня діяльність Бюро культурної помочі за підтримки СВУ і січового стрілецтва на Холмщині і Волині сприяла зростанню національної свідомості

⁹⁹ ЦДАВО України. Ф. 4405. Оп. 1. Спр. 22. Арк. 100.

¹⁰⁰ Заклик до утворення польського війська. *Вістник Союзу визволення України*. Відень, 1916. 26 листопада. Ч. 126. С. 773.

¹⁰¹ Жук А. Союз визволення України. *Пам’яткова книжка Союзу Визволення України і календар на 1917 рік*. Відень : Накладом СВУ, 1917. С. 383.

¹⁰² Великочий В. Гаврилів Б. Дмитро Вітовський... С. 18.

¹⁰³ ЦДІАЛ України. Ф. 395. Оп. 1. Спр. 5: Звіти про грошові надходження у фонд українських шкіл на Волині та видатки на їх потреби. Арк. 1.

¹⁰⁴ Українське шкільництво на Волині. *Вістник Союзу визволення України*. Відень. 1917. 12 березня. Ч. 141. С. 174.

¹⁰⁵ Гірняк Н. З листів полковника Д. Вітовського. Матеріали до історії Легіону УСС. *Літопис Червоної Калини*. 1937. Ч. 5. С. 14.

¹⁰⁶ ЦДАВО України. Ф. 4405. Оп. 1. Спр. 22. Арк. 200–201.

¹⁰⁷ Там само. Арк. 163.

¹⁰⁸ Патер І. Союз визволення України: проблеми державності і соборності... С. 204.

¹⁰⁹ Каліщук О. М. Представники галицької інтелігенції на Волині... С. 78.

місцевого українського населення, дозволила створити широку мережу культурно-освітніх закладів у краї, служила стримуючим фактором польської експансії. Зростання національної свідомості населення північно-західних земель України внаслідок успішної діяльності українських організацій у 1915–1918 рр. створило передумови для опору асиміляційній політиці Польщі у 20–30-х рр. ХХ ст.

Перспективи подальших розвідок цього питання. Виявлені автором дані про діяльність Бюро культурної помочи для українського населення зайнятих земель будуть доповнюватися подальшими дослідженнями національно-освітньої діяльності на Волині та Холмщині в роки Першої світової війни.

NATIONAL-EDUCATIONAL ACTIVITY OF THE BUREAU OF CULTURAL AID FOR THE UKRAINIAN POPULATION OF OCCUPIED LANDS IN KHOLMSHCHYNA AND VOLYN IN 1915–1918

Serhii ADAMOVYCH

State Higher Educational Institution
“Vasyl’ Stefanyk Precarpathian National University”,
Department of Theory and History of State and Law,
Shevchenko St., 44 a, 76000, Ivano-Frankivsk, Ukraine
e-mail: sergey.adamovych@pnu.edu.ua

Summary

The article examines the Ukrainian national and educational activities in Kholm and Volyn during the First World War. The author claims that the general management of national-educational processes in Volyn, coordination of Ukrainian institutions and provision of material and technical base of Ukrainian schooling was carried out by the Bureau of Cultural Aid for the Ukrainian Populated Lands with the support of the Union for Liberation of Ukraine and the General Ukrainian Council. The Ukrainian Sich Riflemen took an active part in the educational activities, and through the recruiting commissariats in Volodymyr-Volynskiy (M. Saevych), Kovel (D. Vitovskyi), and Lutsk (M. Havrylko) began national educational work.

Scientist I. Krypyakevych, as well as activists of the Union for the Liberation of Ukraine V. Doroshenko and A. Zhuk played a significant role in organizing the work of the Bureau of Cultural Aid for the Ukrainian population of the occupied lands. Ukrainian educational activities in Kholm and Volyn were misunderstood by the Austrian occupation authorities, met with resistance from Polish social and political structures, and were complicated by the low level of national consciousness of the inhabitants of north-western Ukrainian lands.

However, despite the opposition of Polish factors, at the beginning of the 1917–1918 the number of Ukrainian schools in Volyn increased to 40. The situation was more complicated in Kholmshchyna, where even after the signing of the Brest Peace Treaty no Ukrainian school or newspaper was opened. The author believes that as a result of successful national-educational activities of Ukrainian organizations in the north-western lands of Ukraine in 1915–1918, preconditions were created for resistance to the assimilation policy of Poland in the 20s and 30s of the XX century.

Keywords: Bureau of Cultural Aid for the Ukrainian Population of Occupied Lands, Union for the Liberation of Ukraine, General Ukrainian Council, Ukrainian Sich Rifle, Ukrainian national-educational activities in Kholmshchyna and Volyn.

REFERENCES

Adamovych, S. (2003). *Naddniprianska politychna emigrantska v suspilno-politychnomu zhytti zachidnoukrainskykh zemel (1914–1918 rr.) [Dnieper political emigration in the socio-political life of the western Ukrainian lands (1914–1918)]*. Ivano-Frankivsk: Misto NV (in Ukrainian).

Bernadskiy, B. V. (1999). *Volyn u roky Pershoi svitovoi viiny [Volyn during the First World War]. Extended abstract of Candidate’s thesis*. Lviv (in Ukrainian).

Bihl, Wolf Dieter. (1965). *Österreich-Ungarn und der “Bund zur Befreiung der Ukraina” [Austria-Hungary and the Union for the Liberation of Ukraine]. Österreich und Europa: Festgabe für Hugo Hantsch zum 70. Geburtstag / Edited by the Institut für österreichische Geschichtsforschung and the Wiener Katholischen Akademie*. Graz: Verlag Styria, pp. 505–526 (in German).

Bizhuchi potreby [Running needs]. (1915, 7 padolysta). *Vistnyk Soiuzu vyzvolennia Ukrainy*. Viden, part 45–46, pp. 1–2 (in Ukrainian).

Chyslo vyselentsiv z Volyni [Number of emigrants from Volyn]. (1916, 6 liutoho). *Vistnyk Soiuzu vyzvolennia Ukrainy*. Viden, part 71–72, pp. 92 (in Ukrainian).

Central State Archives of Higher Authorities and Administration of Ukraine ((TsDAVO of Ukraine)). F. 4405: Union for the Liberation of Ukraine, Vienna, Descr. 1. Case. 65 (Correspondence with Professor I. Krypyakevych) (in Ukrainian).

TsDAVO of Ukraine. F. 4405: Union for the Liberation of Ukraine, Vienna. Descr. 1. Case. 22 (Correspondence with officers of the Ukrainian Sich Riflemen Gavrilko, Hirnyak, Goryansky, Palashchuk and others about the organization of schools in Volyn, collection and sending of textbooks for them. December 22, 1914 – January 27, 1918) (in Ukrainian).

TsDAVO of Ukraine. F. 3807: Zhuk Andriy (01.07.1880–03.09.1968) – public and political figure, publicist, activist of the Ukrainian cooperative movement, diplomat, member of the Central Committee of the Ukrainian Social Democratic Workers' Party, member of the "Union for the Liberation of Ukraine", adviser to ministries. Descr. 2. Case. 3. (Minutes of the meetings of the General Ukrainian Council in Vienna from 1 to 25 meetings. May 5, 1914 – November 6, 1916) (in Ukrainian).

TsDAVO of Ukraine. F. 3807: Zhuk Andriy (01.07.1880–03.09.1968) – public and political figure, publicist, activist of the Ukrainian cooperative movement, diplomat, member of the Central Committee of the Ukrainian Social Democratic Workers' Party, member of the "Union for the Liberation of Ukraine", adviser to ministries. Descr. 2. Case. 10. (Letters of the Combat Command, Press Apartment, Parts of the Ukrainian Sich Rifle to the Presidium of the Union for the Liberation of Ukraine) (in Ukrainian).

Central State Historical Archive of Ukraine in Lviv (TsDIAL of Ukraine). F. 395: Bureau of Cultural Assistance for the Ukrainian Population of the Occupied Lands, Lviv. Descr. 1. Case. 4. (Memorandum on the state of cultural and educational work among the Ukrainian population of Kholm and Volyn occupied by German troops and proposals for the organization of schooling in these areas, made by the head of the bureau I. Krypyakevych) (in Ukrainian).

TsDIAL of Ukraine. F. 395: Bureau of Cultural Assistance for the Ukrainian Population of the Occupied Lands, Lviv. Descr. 1. Case. 1. (Resolutions of the General Ukrainian Council and the Union for the Liberation of Ukraine on the organization of schooling) (in Ukrainian).

TsDIAL of Ukraine. F. 395: Bureau of Cultural Assistance for the Ukrainian Population of the Occupied Lands, Lviv. Descr. 1. Case. 5. (Reports on cash receipts in the fund of Ukrainian schools in Volyn and expenditures for their needs) (in Ukrainian).

TsDIAL of Ukraine. F. 395: Bureau of Cultural Assistance for the Ukrainian Population of the Occupied Lands, Lviv. Descr. 1. Case. 6. (Letters of Sich Rifleman Lieutenant H. Martynets to the Head of the Bureau I. Krypyakevych and to the Head of the Sich Riflemen's Village M. Voloshin about the organization of school work in Volodymyr-Volynskyi County) (in Ukrainian).

TsDIAL of Ukraine. F. 395: Bureau of Cultural Assistance for the Ukrainian Population of the Occupied Lands, Lviv. Descr. 1. Case. 28. (The brochure of the Uniate priest Levitsky "Letter to the Kholm Uniates" and the brochure "Kholmshchyna" were published by SVU in 1915) (in Ukrainian).

TsDIAL of Ukraine. F. 440: General Ukrainian Council, Vienna. Descr. 1. Case. 2. (Protocols and resolutions of 8, 16, 22 meetings of the General Ukrainian Council) (in Ukrainian).

Dokumenty do suchasnoi istorii Kholmshchyny [Documents on the modern history of Kholmshchyna] (1916, 2 lypnia). *Vistnyk Soiuzu vyzvolennia Ukrainy*. Viden, part 106, pp. 434–435 (in Ukrainian).

Hirniak, N. (1937). Z lystiv polkovnyka D. Vitovskoho. Materialy do istorii Lehionu USS [From the letters of Colonel D. Vitovsky. Materials on the history of the USS Legion]. *Litopys Chervonoï Kalyny*, part 2, 4, 5, pp. 4–8, 15–17, 13–16 (in Ukrainian).

Hornyi, M. (2000). Tragediia Kholmshchyny ta Pidliashshia u Pershii svitovii viini [The tragedy of Kholm and Podlasie in the First World War]. *Persha svitova viina ta istorychni doli narodiv Tsentralnoi ta Skhidnoi Yevropy*: Materialy mizhnar. nauk. konf., prysviachenoï 80-richchii Bukovynskoho narodnoho vicha. (Chernivtsi, 22–24 veres. 1998 r.). Chernivtsi: Ruta, pp. 171–179 (in Ukrainian).

I. K. (1915). Vyzvolena Ukraina. [Liberated Ukraine]. *Iliustrovanyi narodnyi kalienadar tovarystva Prosvita z terminarom na perestupnyi rik 1916*, pp. 89–94 (in Ukrainian).

I. K. (1915, 31 zhovtnia). Orhanizatsiia zainiatykh ukrainskykh zemel [Organization of occupied Ukrainian lands]. *Vistnyk Soiuzu vyzvolennia Ukrainy*. Viden, part 43–44, p. 3 (in Ukrainian).

Kalishchuk, O.M. (2000). Predstavnyky halytskoi inteligentsii na Volyni v roky Pershoi svitovoi viini [Representatives of the Galician intelligentsia in Volhynia during the First World War]. *Naukovyi visnyk Volynskoho derzhavnoho universytetu imeni Lesi Ukrainky. Istorychni nauky*, no. 3, pp. 74–79 (in Ukrainian).

Kholmshchyna [Kholmshchina]. (1915). Lviv: Vydannia SVU (in Ukrainian).

- Klymenko, N. P. (2009). Kulturno-prosvitnytska diialnist Ivana Krypiakevycha (1886–1967 rr.) [Cultural and educational activities of Ivan Krypyakevych (1886–1967)]. *Extended abstract of Candidate's thesis*. Kiev (in Ukrainian).
- Krypiakevych, I. (1932). Sotnyk Dmytro Vitovskyi na Volyni [Captain Dmytro Vitovsky in Volyn]. *Litopys Chervonoï Kalyny*, part 2, pp. 7–11 (in Ukrainian).
- Krypiakevych, I. (1932). USS u Volodymyri 1916–1917 rr. [USS in Vladimir 1916–1917]. *Litopys Chervonoï Kalyny*, part 5, pp. 18–21 (in Ukrainian).
- Levder, A. I. (2013). I. P. Krypiakevych – orhanizator ukraïnskoi osvity v roky Pershoi svitooi viiny [I. P. Krypyakevych was the organizer of Ukrainian education during the First World War]. *Natsionalna ta istorychna pamiat*, iss. 6, pp. 239–250. Retrieved from: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Ntip_2013_6_25 (in Ukrainian).
- Levytskyi, K. (1928–1929). *Istoriia vyzvolnykh zmahaniï halytskykh ukraïntsiïv z chasu svitovoi viiny 1914–1918 rr. z iliustratsiïamy na pidstavi spomyniv i dokumentiv* [History of liberation struggles of Galician Ukrainians from the time of the world war of 1914–1918 with illustrations on the basis of memories and documents]. Lviv, part 1–2 (in Ukrainian).
- Lyst do SVU [Letter to the Union for the Liberation of Ukraine]. (1916, 2 kvitnia). *Vistnyk Soiuzu vyzvolennia Ukrainy*. Viden, part 87–88, pp. 226–227 (in Ukrainian).
- Melenevskyi, M. (1917, 7 sichnia). Zmahannia do myru y ukraïnska sprava [Competitions for peace and the Ukrainian cause]. *Vistnyk Soiuzu vyzvolennia Ukrainy*. Viden, part 132, pp. 18 (in Ukrainian).
- O kulturnii pomochi dlia ukraïnskoho naseleñnia zainiatykh oblastei (Kholmshchyni, Volyni) [About cultural help for the Ukrainian population of the occupied areas (Kholmshchyna, Volyn)]. (1916, 2 kvitnia). *Vistnyk Soiuzu vyzvolennia Ukrainy*. Viden, part 87–88, p. 230 (in Ukrainian).
- Osviata i szkolnictwo w Rzeczypospolitej Polskiej* [Education and education in the Republic of Poland]. (1929). Warszawa (in Polish).
- Pater, I. (2020). Ivan Krypiakevych i naddnïprianska politychna emihratsiia: vzaiemny i spivpratsia (1910-ti – 1930-ti roky) [Ivan Krypyakevych and the Dnieper Political Emigration: Relations and Cooperation (1910s – 1930s)]. *Novinïa doba*. Lviv: NAN Ukrainy, Instytut ukraïnoznavstva im. I. Krypiakevycha, iss. 8. Doi: <https://doi.org/10.33402/nd.2020-8-150-177> (in Ukrainian).
- Pater, I. H. (1996). Kulturno-osvitnii ruh na Volyni, Kholmshchyni, Pidliashshi v chasi Pershoi svitovoi viiny [Cultural and educational movement in Volyn, Kholm, Podlasie during the First World War]. *Teoretychni ta orhanizatsiïni problemy formuvannia repertuaru ukraïnskoi knyhy ta periodyky. Dopovidi ta povidomlennia. Mizhnarodna naukova konferentsiia 25–26 serpnia 1995 r.* Lviv: LNB im V. Stefanyka NANU, pp. 217–235 (in Ukrainian).
- Pater, I. (2000). *Soiuz vyzvolennia Ukrainy: problemy derzhavnosti i sobornosti* [Union for the Liberation of Ukraine: Problems of Statehood and Unity]. Lviv: Instytut ukraïnoznavstva im. I. Krypiakevycha NAN Ukrainy (in Ukrainian).
- Polski etapni vlasti Kholmshchyni sprotyvylisia vydavanniu ukraïnskoi chasopysy v Kholmi [The Polish stage authorities in Kholm opposed the publication of a Ukrainian magazine in Kholm]. (1916, 30 sichnia). *Vistnyk Soiuzu vyzvolennia Ukrainy*. Viden, part 69–70, p. 77 (in Ukrainian).
- Protest “Soiuz vyzvolennia Ukrainy” proty varvarskykh zariadzen rosiiskoho pravytelstva, yaki prychniuiut znyshchennia ukraïnskykh zemel v obsiazi voiennoi oblasti [Protest of the “Union for the Liberation of Ukraine” against the barbaric charges of the Russian government, which cause the destruction of Ukrainian lands in the scope of the military region]. (1915, 31 zhovtnia). *Vistnyk Soiuzu vyzvolennia Ukrainy*. Viden, part 23–24, p. 7 (in Ukrainian).
- Revera, B. (2014). Diialnist Volodymyra Doroshenka u Soiuzi vyzvolennia Ukrainy [Volodymyr Doroshenko's activity in the Union for the Liberation of Ukraine]. *Zapysky Lvivskoi natsionalnoi naukovoï biblioteki Ukrainy imeni V. Stefanyka*, iss. 6, pp. 216–227. Retrieved from: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Innbyivs_2014_6_17 (in Ukrainian).
- Romankiv, I. (1935). Kulturno-osvitnia pratsia USS na Volyni [Cultural and educational work of USS in Volyn]. *Litopys Chervonoï Kalyny*. Ch. 3, pp. 3–12 (in Ukrainian).
- Ukraiïnske shkylntstvo na Volyni. (1917, 12 bereznia) [Ukrainian schooling in Volyn]. *Vistnyk Soiuzu vyzvolennia Ukrainy*. Viden. Ch. 141, p. 174 (in Ukrainian).
- Ukraiïnski shkoly na Volyni [Ukrainian schools in Volyn]. (1916, 9 lypnia). *Vistnyk Soiuzu vyzvolennia Ukrainy*. Viden, iss. 106, p. 441 (in Ukrainian).
- Velykochyi, V., Havryliv, B. (1997). *Dmytro Vitovskyi (1887–1919 rr.). Dokumentalnyi narys* [Dmytro Vitovsky (1887–1919). Documentary essay]. Kolomyia: Vik (in Ukrainian).
- V-ko, L. (1918, 24 marta). Z okupovanykh Avstriïeu ukraïnskykh zemel [From the Ukrainian lands occupied by Austria]. *Vistnyk polityky, literatury i zhyttia*. Viden, part 12, p. 178 (in Ukrainian).

Zabrovarnyi, B., Bernadskyi, B. (1998) Rol Ukrainykykh Sichovykh Striltsiv u kulturno-osvitnomu vidrodzhenni na Volyni v roky Pershoi svitovoi viiny [The role of Ukrainian Sich Riflemen in the cultural and educational revival in Volyn during the First World War]. *Mynule i suchasne Volyni. Oleksandr Tsynkalovskiy i krai*: zb. nauk. prats VDU. Lutsk: Volyn. derzh. un-t im. L.Ukrainky, pp. 212–213 (in Ukrainian).

Zaklyk do utvorennia polskoho viiska. Vistnyk Soiuzu vyzvolennia Ukrainy [Call for the formation of the Polish army]. (1916, 26 lystopada). Viden, part. 126, p. 773 (in Ukrainian).

Zaklynskyi, M. (1967). *Dmytro Vitovskiy [Dmytro Vitovskij]*. Niu-York: Chervona Kalyna, 128 s. (in Ukrainian).

Zhuk, A. (1917). Soiuz vyzvolennia Ukrainy [Union for the Liberation of Ukraine]. *Pamiatkova knyzhka Soiuzu Vyzvolennia Ukrainy i kalendar na 1917 rik*. Viden: Nakladom SVU, pp. 366–384 (in Ukrainian).

XXI zasidannia Zahalnoi Ukrainskoi Rady [XXI meeting of the General Ukrainian Council]. (1916, 28 travnia). *Vistnyk Soiuzu vyzvolennia Ukrainy*. Viden, part 100, p. 358 (in Ukrainian).

Надійшла до редакції 16 травня 2021 р.